

Trẻ em đường phố như một nhóm xã hội

DƯƠNG CHÍ THIÊN

Trong nhiều cuộc nghiên cứu và điều tra về trẻ em đường phố từ những năm 1990 trở lại đây, đã cho chúng ta một bức tranh khá phong phú về thực trạng của trẻ em đường phố. Tuy nhiên, những nghiên cứu về trẻ em đường phố từ cách tiếp cận như một nhóm xã hội (nhóm nhỏ) ít được các tác giả đề cập. Trên thực tế, trẻ em đường phố hiện đang tồn tại thực sự như một bộ phận trong xã hội, đặc biệt là trong cơ cấu dân số - nhân khẩu của đô thị. Và trẻ em đường phố không phải là các cá nhân đơn lẻ, rời rạc mà chúng thường tồn tại và hoạt động theo những mô hình nhóm nhỏ trong môi trường đô thị.

Trong bài viết này, nhóm trẻ em đường phố được nghiên cứu là một số trẻ em tập hợp lại với nhau, có mục tiêu chung là hoạt động kiếm sống trên đường phố bằng một (hoặc vài) công việc nhất định, nó có cơ cấu và có sự vận động trong khoảng thời gian và không gian nhất định. Sau đây là kết quả của một nghiên cứu trường hợp về một số nhóm nhỏ trẻ em đường phố tại Hà Nội, trong khuôn khổ đề tài nghiên cứu khoa học cấp viện được thực hiện năm 2001.

1. Phân loại nhóm:

Việc phân loại nhóm trẻ em đường phố phải dựa trên một số đặc trưng kinh tế-xã hội cơ bản của chúng, thực tế cho ta thấy có nhiều cách lựa chọn các tiêu chí khác nhau để phân loại nhóm trẻ em đường phố, hiện tại, có một số cách phân loại nhóm là: 1/ Nếu dựa trên cơ sở đặc điểm hoạt động kiếm sống trên đường phố của trẻ em để phân loại, chúng ta có những nhóm trẻ em đánh giày, bán sách báo và bưu ảnh, bán hoa quả rong, nhặt giấy và vỏ hộp, bới rác, ăn xin, .v.v... 2/ Nếu phân loại nhóm theo tiêu chí hình thức hoạt động vui chơi giải trí của trẻ em, chúng ta có nhóm trẻ em cùng học, cùng chơi, cùng tham gia sinh hoạt hàng ngày. 3/ Nếu dựa trên cơ sở các hình thức tổ chức của trẻ em đường phố, ta có các nhóm chính thức hay phi chính thức, ví dụ như các nhóm chính thức do các tổ chức, đoàn thể xã hội lập ra và các nhóm phi chính thức do các trẻ em đường phố tự lập ra. 4/ Nếu dựa trên tiêu chí cùng nơi xuất cư thì ta có nhóm trẻ em cùng quê và nhóm trẻ em không cùng quê.

Trong nghiên cứu này, chúng tôi phân loại nhóm trẻ em đường phố theo đặc trưng hoạt động kiếm sống của trẻ em đường phố là chủ yếu, bởi vì những hoạt động kiếm sống trên đường phố được xem như một loại hình hoạt động cơ bản nhất và quan trọng nhất của trẻ em đường phố hiện nay. Qua các hoạt động kiếm sống cơ bản đó mà các em lựa chọn và quyết định tham gia vào nhóm bạn có cùng công việc, cùng cảnh ngộ, cùng nơi ở và cùng vui chơi giải trí với nhau, đặc biệt là các em cùng chia sẻ, cùng giúp đỡ lẫn nhau lúc khó khăn, cũng như lúc thuận lợi. Bên cạnh đó, chúng tôi cũng có kết hợp xem xét một số tiêu chí phân loại nhóm khác nữa.

Trên thực tế, một trẻ em đường phố có thể tham gia cùng một lúc nhiều nhóm nhỏ khác nhau, với nhiều vai trò và vị trí khác nhau, tùy theo tính chất hoạt động của nhóm. Có thể thấy rõ ràng: hoạt động kiếm sống vẫn là hoạt động chủ yếu nhất của trẻ em đường phố, bởi nó giữ vị trí quan trọng nhất và chi phối các hoạt động khác, nó chiếm nhiều thời gian và sức lực nhất của trẻ em đường phố hiện tại. Đồng thời, một cá nhân trẻ em đường phố cũng có thể tham gia nhiều nhóm nhỏ khác nhau, ví dụ có em vừa là thành viên của nhóm đánh giày, đồng thời vừa là thành viên của nhóm bán trong lớp học linh hoạt, vừa là thành viên của nhóm bán ở khu dân cư... Mặt khác, trẻ em đường phố thường tham gia những nhóm nhỏ phi chính thức nhiều hơn rất nhiều so với những nhóm chính thức do các tổ chức đoàn thể xã hội thành lập, như nhóm trẻ em đường phố sinh hoạt tại câu lạc bộ tình thương, hay nhóm các em sống tại các hình thức nhà mái ấm, nhà tình thương.

2. Cơ cấu nhóm:

Số lượng thành viên của nhóm: Số lượng mỗi nhóm khoảng 3-5 em là phổ biến hơn cả, nhóm được qui định bởi tính chất hoạt động lao động kiếm sống bằng các nghề, việc làm của các em như đánh giày, bán báo, bán hoa quả, nhặt giấy ... Nếu số lượng nhóm quá lớn, các thành viên của nhóm sẽ không có lợi nhuận cao và không có các quan hệ trực tiếp hàng ngày, thiếu sự giúp đỡ lẫn nhau khi cần thiết. Ví dụ như nhóm đánh giày, chỉ có 3 em, sống cùng một nhà trọ rẻ tiền, hàng ngày cùng rủ nhau đi làm tại một địa điểm, nếu đông hơn nữa thì sẽ khó khăn trong việc tìm khách hàng tại khu vực các em đang làm. Hoặc như các em nhặt giấy và vỏ hộp, chỉ có 5 em, nếu đông hơn thì sẽ không đủ giấy, vỏ hộp để các em thu nhặt trong khu vực đang quen làm. Tất nhiên là chúng có thể đi kiếm sống ở chỗ khác, nhưng điều đó sẽ không thể đảm bảo những điều kiện khi tham gia nhóm, ví dụ như quan hệ trực tiếp và thường xuyên hàng ngày, sự phân chia tạm thời địa bàn hoạt động kiếm sống giữa các nhóm trẻ em khác có cùng nghề, việc làm ...

Sự thay đổi thành viên của nhóm: Trong các nhóm trẻ em đường phố, thường có sự thay đổi các thành viên của nhóm, bởi vì có trường hợp các em phải về quê hay đi nơi khác sinh sống và làm việc, hoặc bởi các thành viên của nhóm tẩu chạy, nếu một thành viên nào bị mắc vào nghiện hút, quậy phá và không tuân theo những qui định chung của nhóm. Ví dụ như trong một nhóm đánh giày, cách đây hơn một năm, có hai thành viên mắc vào nghiện hút, nên bị các thành viên khác tẩu chạy, đồng thời chủ nhà trọ cũng đuổi hai em đó ra khỏi nhà, không cho ở trọ nữa.

Sự khác biệt giới tính: Trong các nhóm trẻ em đường phố, đang có sự phân biệt giới tính khá rõ rệt trên một số hoạt động kiếm sống, các trẻ em trai thường làm các nghề, việc làm như đánh giày, bán sách báo, ... còn các trẻ em gái thường bán hoa quả rong, nhặt giấy, nhặt rác ... Tuy nhiên, cũng có nhóm trẻ em vừa có trẻ em trai và trẻ em gái tham gia như nhóm bán vé số, bán kẹo cao su hay bán nước rong. Nhìn chung, số trẻ em đường phố là nam vẫn chiếm nhiều hơn nữ. Trong các nhóm trẻ em được phân theo đặc điểm hoạt động kiếm sống (nghề nghiệp, việc làm), hoặc nơi cư trú thì có sự phân biệt tương đối rõ về giới tính trong một số công việc cụ thể. Song trong các nhóm trẻ em đường phố được phân loại

theo tiêu chí sở thích hay cùng hoàn cảnh thì thường có cả nam lẫn nữ tham gia.

Thủ lĩnh nhóm: Trong mỗi nhóm trẻ em đường phố thường có một thủ lĩnh nhóm (được gọi là nhóm trưởng) - Đó là một em thường có độ tuổi lớn nhất trong nhóm, có uy tín nhất, có sự giúp đỡ và quan tâm thường xuyên đến các thành viên khác của nhóm, có sức khoẻ và đảm bảo sự đoàn kết và liên kết nhóm. Chính vì vậy, thủ lĩnh nhóm có vai trò và vị trí rất quan trọng đảm bảo cho sự hoạt động và tính bền vững của mỗi nhóm. Ví dụ như nhóm trưởng của nhóm nhặt giấy, là một em có tuổi lớn nhất trong nhóm, em có uy tín được các thành viên khác tự tôn lên, bởi vì em này có khả năng nói và giao tiếp khá linh hoạt, điều này thuận lợi trong việc thuyết phục và giải quyết các mâu thuẫn có thể nảy sinh trong nhóm, đồng thời em có một số đức tính như tốt bụng, hay giúp đỡ người khác, sẵn sàng giúp đỡ các thành viên khi gặp khó khăn như bị bắt nạt, bị cha mẹ mắng ...

3. Những quan hệ trong nhóm:

Các thành viên trong mỗi nhóm đều quan hệ với nhau tương đối bình đẳng, không phân biệt giữa thành viên nhiều tiền hay ít tiền, nhiều tuổi hay ít tuổi, nguồn gốc xuất thân ở đâu ... Ví dụ như trong nhóm nhặt giấy, hàng ngày các em đều làm chung, tiền bán giấy kiếm được được chia đều cho các thành viên trong nhóm, không phân biệt người kiếm được nhiều hay kiếm được ít, và cũng không phân biệt trưởng nhóm và các thành viên khác. Tuy nhiên, ở nhóm đánh giày thì các thành viên có thể đi làm cùng với nhau, nhưng ai làm được ít, ai làm được nhiều là do gặp được khách hàng nhiều hay ít, không có sự tranh giành nhau khách hàng mà có sự nhường khách hàng cho nhau giữa các thành viên, nếu cảm thấy cần thiết phải nhường.

Những quan hệ giúp đỡ lẫn nhau thường xuyên và trực tiếp giữa các thành viên trong nhóm là một đặc điểm nổi bật. Thông thường các thành viên giúp nhau trong công việc làm hàng ngày, trong lúc ốm đau, lúc gặp khó khăn không kiếm được tiền, khi bị kẻ khác bắt nạt, hay chia sẻ với nhau những lúc vui, lúc buồn v.v... Ví dụ như một thành viên của nhóm đánh giày chẳng may bị ốm, các thành viên khác có thể cho tiền (hoặc cho vay tiền) để ăn uống, mua thuốc, thậm chí đưa đi bệnh viện để khám và chữa bệnh. Các thành viên trong nhóm đều quan niệm rằng: mình giúp đỡ bạn lúc này, thì lúc khác mình bị ốm, bạn sẽ lại giúp mình. Hay có một thành viên của nhóm nhặt giấy bị bắt nạt, các thành viên khác có thể tham gia can ngăn và giải quyết các mâu thuẫn, đồng thời có thể nhờ những người xung quanh can ngăn hộ, hoặc chạy về gọi người lớn đến can ngăn.

Những biểu hiện trong quan hệ giữa các thành viên của nhóm bằng sự áp đặt, bắt thành viên này phải tuân theo thành viên khác, hay quan hệ một chiều thường hiếm thấy ở các nhóm trẻ em đường phố. Tuy nhiên, các quan hệ theo lối áp đặt cũng có thể xảy ra trong những nhóm trẻ em vi phạm pháp luật. Còn đối với các nhóm trẻ em chỉ lao động kiếm sống bình thường thì ít khi xảy ra.

Quan hệ giữa các thành viên của nhóm với thủ lĩnh nhóm cũng thường được thể hiện bằng những quan hệ tương đối bình đẳng, giúp đỡ lẫn nhau trong mọi hoạt động của nhóm, đồng thời trưởng nhóm phải là người có uy tín nhất trong nhóm, bằng các việc làm và cách xử lý các quan hệ thân thiện trong nhóm mà tạo ra sự tín

nhiệm, sự tôn trọng nhất định của các thành viên khác trong nhóm. Nhóm trưởng cũng cần có khả năng duy trì sự liên kết và ổn định nhất định trong nhóm thông qua các hoạt động bình đẳng và giải quyết các mâu thuẫn trong nhóm. Nhóm trưởng cần tránh những biểu hiện thiên vị, thiếu bình đẳng, thiếu tôn trọng đối với các thành viên của nhóm. Có như vậy, nhóm mới tồn tại lâu dài và phát triển được. Nếu không, nhóm rất dễ bị phá vỡ và sẽ không tồn tại lâu dài.

4. Những quan hệ với nhóm khác hoặc người ngoài nhóm:

Quan hệ với các nhóm trẻ em đường phố khác: Nói chung, các nhóm trẻ em đường phố có cùng một loại hình công việc kiếm sống đều có sự phân chia nhất định địa bàn hoạt động kiếm sống của từng nhóm theo đặc điểm từng công việc làm, tuy nhiên, sự phân chia địa bàn hoạt động kiếm sống này cũng chỉ là tạm thời và phi chính thức. Ví dụ như các nhóm trẻ em đánh giày, thì có nhóm làm việc ở xung quanh hồ, có nhóm làm việc ở trên một số dãy phố nhất định, thậm chí, có nhóm chỉ làm việc ở một số nhà hàng, quán bán giải khát nhất định. Nếu có trẻ em khác đến địa bàn đó làm việc thì sẽ xảy ra sự tranh chấp lẫn nhau giữa nhóm đang làm việc tại địa bàn và nhóm mới đến. Thường thì nhóm đang làm việc có nhiều lợi thế hơn trong sự tranh chấp này, bởi chúng đã làm quen và có một sự tín nhiệm nhất định nào đó với khách hàng, điều này rất quan trọng vì khách hàng quen sẽ giúp cho nhóm tại chỗ có ưu thế rất nhiều trong việc cạnh tranh kiếm sống. Nếu sau một thời gian cạnh tranh kiếm sống, nhóm mới đến thấy không có khách hàng thì sẽ tự rút lui đi kiếm sống ở nơi khác. Bên cạnh đó, nhóm tại chỗ còn có sự giúp đỡ của những người được coi là chủ của địa bàn đó như là chủ các nhà hàng, chủ các hàng giải khát, hay bà con cộng đồng người dân sống tại khu vực đó. Ví dụ, nếu xảy ra mâu thuẫn hay xô xát giữa nhóm tại chỗ và nhóm mới đến thì nhóm tại chỗ sẽ được sự ủng hộ và bênh vực của những người đã từng quen biết tại khu vực đó.

Quan hệ với chủ và khách hàng nơi làm việc: Các nhóm trẻ em đường phố đang hoạt động kiếm sống ở địa bàn nào, các em thường cố gắng tạo ra sự thân thiện và niềm tin tưởng với các chủ nhà hàng và với khách hàng mà chúng đang kiếm sống và phục vụ. Điều này rất quan trọng bởi nó làm cho nhóm có khả năng tồn tại ổn định trong môi trường cạnh tranh tìm kiếm việc làm ngày càng khốc liệt. Ví dụ như nhóm đánh giày, các em đã phải làm việc thật tốt để giành được sự tín nhiệm của các chủ nhà hàng, và của một lượng khách hàng quen khá lớn. Các em cho biết là: phần lớn khách hàng đều đối xử tốt với các em, khi được các em phục vụ tốt. Tuy nhiên, trong số khách hàng mà các em gặp phải, cũng có cả những khách hàng đã gây ra sự bất bình hay sự khó chịu bởi họ đã nhìn nhận các em như những kẻ “xấu xa”, và họ tỏ thái độ xem thường, coi khinh các em. Thậm chí có khách hàng còn ăn quịt tiền công của các em. Trong những trường hợp như vậy, các thành viên của nhóm thường có nhiều kinh nghiệm để đối xử bằng cách “coi thường lại họ” hoặc “không thêm chấp với họ”. Tuy nhiên, cũng có trường hợp các em nhờ chủ nhà hàng hay những người lớn xung quanh giúp đỡ các em, họ yêu cầu người khách nợ phải ứng xử đúng mực với những em nhỏ - người đã phục vụ khách. Thậm chí các chủ nhà hàng còn tham gia giải quyết và dàn hoà các mâu thuẫn giữa các em và khách hàng.

Quan hệ với cảnh sát: Đối với những cảnh sát thuộc khu vực các em kiếm sống, các

em cũng vẫn còn tỏ ra sợ hãi, bởi việc “quây bắt và thu gom” của cảnh sát vào những dịp lễ lớn trong năm. Điều này luôn làm các em lo sợ, song cách đối phó tốt nhất của các em là chạy trốn mỗi khi gặp các đội “quây bắt và thu gom”. Trong trường hợp này, các em chỉ có một cách là “báo hiệu sớm nhất” cho nhau bằng mọi cách để có thể chạy trốn. Nếu chẳng may có bị bắt thì các em nhờ người chủ nhà hàng, người khách qua đường đến “xin hộ”.

Quan hệ với chủ nhà trọ và cộng đồng dân cư nơi ở: Những nhóm trẻ em đường phố cùng sống với nhau ở một nhà trọ rẻ tiền, các em đều muốn tỏ ra thân thiện và cởi mở với chủ nhà trọ và mọi người dân sống xung quanh. Có thể do các em ở trọ đã lâu và kiếm sống hàng ngày, không vi phạm pháp luật ở nơi cư trú, nên chủ nhà trọ và bà con dân phố xung quanh cũng không có thái độ phân biệt hay coi khinh gì đối với các em. Tuy nhiên, cũng có sự phàn nàn của một vài em khi gặp phải người chủ nhà trọ khó tính, hay trách mắng các em nếu các em sống không có kỷ luật, hay làm hỏng, đổ vỡ những vật dụng chung trong nhà trọ. Điều này có thể gây ra những khó chịu nhất định ở các em, song các em cũng vẫn thừa nhận sự sai sót của mình khi sống ở trong nhà trọ đó.

5. Kết luận:

Các trẻ em đường phố thường tập hợp lại với nhau trong một nhóm nhỏ, nhằm thực hiện mục tiêu chung là hoạt động kiếm sống trên đường phố. Tuy vậy, mỗi trẻ em đường phố có thể tham gia nhiều nhóm nhỏ khác nhau, như nhóm theo sở thích để cùng vui chơi, giải trí; nhóm theo nơi cư trú như nhóm cùng nhà trọ, hay cùng nơi các gia đình nghèo thuê trọ.

Nhóm trẻ em đường phố phần lớn là những nhóm nhỏ, mỗi nhóm thường có số lượng từ 3-5 thành viên, hiếm thấy nhóm có số lượng trên 8 thành viên và ít hơn 3 thành viên.

Trẻ em nam giới thường tham gia nhóm nhiều hơn trẻ em là nữ giới, có sự phân biệt tương đối rõ nét về giới tính trong một số công việc mà các nhóm trẻ em đường phố thường hay làm. Hầu hết trẻ em nam thường đi đánh giày, bán báo, còn các trẻ em nữ thường bán hoa quả rong, nhật giấy và vở hộp. Cũng có công việc cả hai giới đều tham gia như nhóm bán số số, bán kẹo cao su, ăn xin ...

Mỗi nhóm nhỏ trẻ em đường phố thường có một thủ lĩnh nhóm, đó là một trẻ em thường có độ tuổi lớn nhất trong nhóm, có uy tín nhất, có sự giúp đỡ và quan tâm thường xuyên đến các thành viên của nhóm, có sức khỏe và đảm bảo sự đoàn kết và liên kết nhóm.

Các quan hệ giữa các thành viên trong nhóm và các thành viên với thủ lĩnh nhóm tương đối bình đẳng, trên tinh thần giúp đỡ, đùm bọc và chia sẻ lẫn nhau trong mọi hoạt động chung của nhóm, nhất là trong hoạt động kiếm sống hàng ngày.

Các quan hệ giữa các nhóm trẻ em đường phố thường có sự phân chia địa bàn và phạm vi hoạt động kiếm sống tương đối rõ. Tuy nhiên, sự phân chia này chỉ là không chính thức và tương đối.

Nhìn chung, các quan hệ giữa nhóm trẻ em đường phố với khách hàng, với chủ nhà hàng, với chủ nhà trọ hay cộng đồng dân cư nơi làm việc và nơi cư trú đều cố gắng hướng đến những quan hệ xã hội tốt và thân thiện. Điều này làm cơ sở thuận lợi cho sự tồn tại và hoạt động của nhóm.